

Koľko detí mal István Bibó?

(1997)

Každý človek túži pochopiť svet okolo seba. Niektorí ľudia zavŕšia proces poznávania sveta zalamovaním rúk nad sebou samými, iní končia pri susedoch z vedľajšieho vchodu, ďalší vytyčujú ciele pre svoj národ a ešte ďalší spriadajú geopolitické úvahy zahrňujúce celé kontinenty. Súčasný rekord v stručnom a výstižnom pochopení sveta a vesmíru drží Albert Einstein, keď dôležitú príčinu dejín vesmíru zhmuloval do troch písmen a jednej číslice v rovnici $E = m \cdot c^2$.

V prírodných vedách je to predsa len ľahšie, v spoločenských komplikovanejšie. Keby som chcel začať energiou mojej ženy pri organizovaní domácnosti, asi by som vystačil s rovnicou $E = m \cdot c^2$. Keby som chcel odhaliť svoj podiel na organizovaní domácnosti, asi by som musel tú istú rovnicu vynásobiť nulou. Odkedy si susedia kúpili psa, prestal som im úplne rozumieť. Odkedy som odišiel z vlády do opozície, moje geopolitické úvahy sú plné melanchólie.

Tento všeobecný úvod som predoslal, aby som vyjadril údiv, obdiv aj zamyslenia, ktoré vyvolávajú literárne práce Istvána Bibóa o dejinách a súčasnosti Maďarska a strednej Európy. István Bibó sa snaží pochopiť Maďarsko a strednú Európu, aby mohol sformulovať prijateľnú rovnicu spolužitia národov v tejto časti kontinentu. Zdá sa, že je to ťažšia úloha, než vypočítať množstvo energie vo vesmíre. István Bibó sa na to podoberá, aby zredukoval množstvo negatívnej energie v strednej Európe. Ako by si bol dal István Bibó na začiatku

tejto gigantickej úlohy tri predsavzatia:

- že bude hľadať a odhaľovať pravdu,
- že bude mať odvalu pravdu napísať,
- a že začne doma, t.j. v Maďarsku.

Z pohľadu dnešnej slovenskej politiky a publicistiky tento prístup Istvána Bibóa vyvoláva neobyčajný obdiv a úctu. Jeden Bibóov článok má názov „Zdeformovaná maďarská mentalita, bezvýchodiskové maďarské dejiny“. Možno si predstaviť, že by dnes niekto na Slovensku publikoval článok pod názvom „Zdeformovaná slovenská mentalita, bezvýchodiskové slovenské dejiny?“ To by bolo sústo pre našich hejslovákov a pre niektoré slovenské časopisy. Ale István Bibó práve svojim nemilosrdným rozborom pochybení maďarskej politiky v minulosti nachádza pre maďarské dejiny východisko. O maďarskej mentalite mne ako Slovákov nepatrí písať. V uvedenom článku Bibó analyzuje politický vývoj v Maďarsku po porážke kossutovskej revolúcie v minulom storočí, cez rakúsko-uhorské vyrovnanie až cez I. svetovú vojnu. Nemaďarský čitateľ sa z analýzy dozvie, ako bola maďarská politická elita prekvapená vystúpením nemaďarských národov v revolúcii v roku 1848 – 1849 a zastrašená vyhlídkou, že každé ďalšie protirakúske vystúpenie Maďarov by mohli využiť nemaďarské národy na rozbitie Uhorského štátu. Preto pristúpili Maďari na kompromisné vyrovnanie s Habsburgovcami v roku 1867 a toto kompromisné vyrovnanie ich zaviedlo v roku 1914 do I. svetovej vojny a do následnej katastrofy. István Bibó nemilosrdne demaskuje dva nesprávne dôsledky, ktoré vyvodila maďarská politická elita z porážky v roku 1849 a z vyrovnania z roku 1867. Národnú rôznorodosť Uhorska chcela vyriešiť asimiláciou nemaďarských národov a politickú rôznorodosť nastolením klamstva ako spoločenského štandardu. Prijatie klamstva potom spôsobilo, že do vedúcich pozícií sa dostávali mravne nehodní ľudia negatívnou selekciou, ktorí dovedli štát do ďalšieho úpadku. Prečítajme si, ako to István Bibó píše: „V maďarskom verejnom živote po vyrovn-

nani a neskôr v čase kontrarevolúcie nemohol byť ani minister, ani obecný notár, ani prezident banky, ani predseda priemyselnej korporácie, ani predseda akadémie, ani školský inšpektor taký človek, ktorý v rozhodujúcej chvíli nebol ochotný alebo schopný v podobe nariadenia, disciplinárneho uznesenia alebo prípitku osvojiť si systém kolektívnej lži, na ktorom bol vybudovaný celý verejný život. Možno, že na to bol potrebný iba malý ústupok, ale už aj ten podnietil proces obrátenej selekcie, lebo najpravdivejším, najzapálenejším a najjasnejšie vidiacim ľuďom už aj malý ústupok znemožnil, aby venovali pravé sily v prospech klamstva. Dlhodobou vymenila táto obrátená selekcia vedúcu vrstvu celého spoločenstva a viedla logicky k morálnemu a racionálnemu úpadku celej našej vedúcej vrstvy." (str. 331). „Za tých takmer 100 rokov žil maďarský národ v takých politických a spoločenských konštrukciách, ktorých nazvať pravým menom nie že nebolo možné, ale nebolo ani dovolené, v ktorých fakty bolo treba vysvetľovať nie v jednoduchom refazení príčin a následkov, ale v znamení predpokladov a očakávaní stojacich mimo tohto refazenia, kde dobré sily bolo treba mrhať na pseudoproblémy a skutočné problémy sa riešili zaklinadlami, kde sa mohlo a muselo konať mimo a bez ohľadu na skutočné povinnosti, kde chýbala objektívna miera správnosti konania a namiesto nej v podobe kritérií morálnych hodnôt figuroval systém obáv a krívd.“ (str. 330). Poučenie z posledných desaťročí Rakúsko-Uhorska zhrnul István Bibó do viet: „Oblasť politiky sice nemá natoľko bezprostredný materiálny charakter, aby sa v nej každá lož priamo a rýchlo vypomstila, ale má až príliš centrálny význam, aby sa jej klamstvá nezmenili na osudné. Na rozdiel od všeobecne rozšíreného opačného názoru musíme konštatovať, že v politike sa nedá klamať. Presnejšie, z času na čas možno povedať niečo lživé, ale politické konštrukcie, politický program nemožno vybudovať na lži.“ (str. 320). Tieto slová by si zaslúžili, aby sme ich citovali v slovenskom parlamente. Z Bibóovej štúdie možno prakticky vyvodíť, ako lož povýšená na pracovnú metódu doviedla Maďarsko ku katastrofe I. svetovej vojny a ako ani

Trianonský mier nebol najnižším bodom geopolitického postavenia Maďarska, pretože o 25 rokov neskôr prehralo ďalšiu vojnu. Do druhej vojny vohnala Maďarsko živá politika horthyovského obdobia o tom, že Maďarsko môže uspieť pri obnove historického Uhorska.

Vášeň pre poznanie príčin historických dejov viedla Istvána Bibóa k napísaniu rozsiahlej štúdie o postavení Židov v Maďarsku. Štúdiu napísal krátko po vojne pod živým dojmom holocaustu a osobitne likvidácie maďarských Židov v marci 1944. Štúdia vykazuje všetky prednosti Bibóových prác – dokonalú znalosť dejín, kritické sumarizovanie rozličných názorov na úlohu Židov v maďarských dejinách, od antisemitských až po liberálne a marxistické, aj medzinárodnú situáciu, v ktorej sa Maďarsko ocitlo. Skúma príčiny antisemitizmu a zaoberá sa hospodárskym postavením Židov v dejinách aj v tomto storočí, postojom kresťanských cirkví voči Židom aj psychologickými dôsledkami odlišného kultúrneho zázemia jednotlivých spoločenských vrstiev. Obsiahly opis rozličných spoločenských aspektov postavenia Židov v maďarskej spoločnosti neuvádza preto, aby odviezol pozornosť čitateľa od podielu zodpovednosti maďarskej spoločnosti za deportáciu Židov z Maďarska, ale preto, aby pochopil hlbšie príčiny postavenia Židov v maďarskej spoločnosti aj po návrate z koncentračných táborov. S vernosťou pravde sebe vlastnou v prvom rade píše o zodpovednosti maďarskej spoločnosti za prenasledovanie Židov, aby z tohto východiska hľadal cesty k lepšiemu spolužitiu Židov a Maďarov v budúcnosti.

Anglický historik Paul Johnson píše vo svojich Dejinách židovského ľudu, že Židia naučili ľudstvo chápať nepoznané. István Bibó vo svojej štúdii o postavení Židov v Maďarsku dáva poznať čitateľovi mnohé aspekty vzťahu Židov a Maďarov, ale jeden z jeho čitateľov, ja, sa pýta, či pochopenie množstva získaných poznatkov nespočíva v tom, že Židia sú národom, s ktorým Boh uzavrel Zmluvu, a tým sa stali vyvoleným národom. Ich existencia je dôkazom Boha a akékoľvek množstvo informácií o ich pozemskom správaní je len druhora-

dým rozprávaním, ktoré nikdy v plnosti nepostihne transcendentnú povahu židovskej existencie.

István Bibó poznal svojich Stredoeurópanov a vedel, akých politikov obľubujú. Vypočujte si, aký typ politika má najväčšie šance v strednej Európe: „Pre politický život v strednej a východnej Európe sa stal charakteristický istý svojrázny typ politika: typ falošného realistu. Tento typ, ktorý sa spustil z výšok aristokratického prostredia alebo sa do politiky pozdvihol na krídlach ľudových, demokratických síl, charakterizovali popri nepochybnom talente aj určité sklony k násiliu a určitá prefikanosť, ktoré ho výborne uspôsobovali na to, aby sa stal manipulátorom a ručiteľom sfalšovania demokracie, antidemokratického vládnutia uskutočňovaného demokratickými formami. Prostredníctvom toho si získal renomé „veľkého realistu“ a politikov západoeurópskeho typu zatlačil ako doktrinárov a idealistov úspešne do úzadia“. (str. 181). Vedeli by ste dosadiť do tohto popisu niekoho zo slovenskej politickej scény? Ale pozor, ak zalamujete rukami nad Slovenskom, István Bibó uvádza ako politikov tohto typu Bismarcka, Tiszu, Bratiana, Betlena a ďalších.

Na inom mieste podáva István Bibó vysvetlenie hlbších príčin maďarsko-nemeckého spojenectva vo dvoch svetových vojnách: „Maďarské vedúce vrstvy aj inteligencia si od vyrovnania v roku 1867 zvykli na vysvetlenie, že Maďari majú verejnoprávne spory len s Rakúšanmi, zato Nemci sú našimi spojencami; okrem toho Maďari sú na svojom historickom území povolani vybudovať tú istú vedúcu úlohu a vedomie zodpovednosti, na ktoré sú podľa veľko-nemeckého obrazu sveta povolani Nemci na celom svete – čo potvrdilo nemecko-maďarské spojenectvo v dvoch svetových vojnách. Takto sa v značnej časti maďarských vedúcich vrstiev vytvoril reflex, že ak počuje o mocenských požiadavkách a supremácii Nemcov voči východoeurópskym národom, nemá myslieť predovšetkým na to, že ide aj o vládnutie nad nami, ale na to, že máme také isté vodcovské a mocenské požiadavky voči inojazyčným národnostiam

historického Uhorska.“ (str. 370). Po takomto vysvetlení si treba už len prečítať inú publikáciu z vydavateľstva Kalligram, a to *Žena na fronte* od Alaine Polczovej.

Argumentácia Istvána Bibóa nemá chybu v rovine historických analýz, v rovine odhalovania morálnej zodpovednosti za politické činy alebo pri odhalovaní európskeho kontextu maďarských dejín. Bibóove štúdie obsahujú množstvo noblesných návrhov na riešenie problémov strednej Európy. Dnes vieme, že väčšina z nich sa neuskutočnila. Záverečná práca má názov „Situácia Maďarska a svetová situácia“ a podnadpis *Situácia Maďarska* sa stala celosvetovým škandalom. Dnes vieme, že na svete sa deje množstvo škandalózných vecí a Maďarsko sa oslobodilo od komunizmu až vtedy, keď sa od komunizmu oslobodili aj iné národy. István Bibó je brilantný v intelektuálnom prerozprávaní maďarských a stredoeurópskych problémov. Ale spoločenské problémy sa neriešia iba intelektuálne. Ako príklad a zároveň podnet na alternatívne uvažovanie môže slúžiť Slovensko. Slovensko sa vyskytuje v Bibóových prácach iba okrajovo. István Bibó sa zaoberá v strednej Európe najmä „historickými“ národmi, za ktoré pokladá Čechov, Poliakov a Maďarov. Do ďalšej kategórie patria Rumuni, Bulhari, Srbi, Chorváti, Litovci, ktorí všetci mali za sebou dlhší štátny vývoj. Slováci sú v tretej kategórii s Lotyšmi, Estóncami a Albáncami ako národ, ktorý sa objavil na politickej scéne strednej Európy iba nedávno. Slováci nemajú mysliteľa Bibóovho formátu, ale udržali sa na scéne strednej Európy a ani nebedákame nad bezvýchodiskovitosťou našich dejín. Ktoré to boli vlastnosti, ktoré pomohli Slovákom udržať sa na scéne dejín a vyvarovať sa tragických uvažovaní o svojom osude? Slováci sa udržali vo svojich dejinách vďaka prirodzenej vitalite, založenej na dodržiavaní elementárnych mravných princípov. Mnohodetné slovenské rodiny vyrovnali úbytok emigrantov aj tých, ktorí sa odnárrodnili. Mimo chodom, koľko detí mal István Bibó? Ochrana a rozmnožovanie života je silnejším dejinotvorným činiteľom než brilantné intelektuálne národy na vyrovnanie síl. Zastavenie poklesu obyvateľov Maďarska,

prípadne vzrast obyvateľstva by výraznejšie ovplyvnilo geopolitické postavenie Maďarska než intelektuálne dokonalá analýza maďarských dejín. To isté, samozrejme, platí aj o iných krajinách, vrátane Slovenska. V strednej Európe, rovnako ako inde vo svete, sila požíva rešpekt. Nie je na tom nič zlé, pretože budovanie sily má aj svoju mravnú dimenziu. Dobrá intelektuálna analýza dejín umožňuje účinnejšie nasadenie aj menšej sily, ale väčšiu silu nenahradí. Väčšiu silu vytvára kultúra života, ktorá chráni život nielen vlastný, ale aj iných. Štúdie Istvána Bibóa možno považovať za kameňok do mozaiky takej kultúry. Ale presadenie takej kultúry bude vyžadovať ešte veľké úsilie.

Bratislava jún 1997

Citácie sú podľa knihy:

István Bibó: Bieda východoeurópskych malých štátov,
Kalligram, Bratislava 1996